

Frank Tibor

Be- és kivándorlás a magyar történelemben¹

A magyar vándorláskutatás kiváló előzmények – Rác István (1980), Pus-
kás Julianna (1982, 1991, 2000), Fejős Zoltán (1993), Tezla Albert (szerk.,
1987), Tóth Pál Péter (1997, 2011) kutatásai és eredményei – ellenére nem
tekinthet vissza jelentős múltra. Most, a tavaly nyári események nyomán
hirtelen támadt érdeklődést magyar nyelven még nem lehet kielégíteni
komoly szakmunkákkal és az ezekre épülő ismeretterjesztő művekkel,
legfeljebb publicisztikával. A magyar (és részben a nemzetközi) migrá-
ciókutatást tulajdonképpen készületlenül érte a Közel- és Közép-Kelet-
ről Európába vonuló roppant, zömében mohamedán tömeg, ahogyan az
európai politikát, állam- és rendvédelmet, az idegenekről való gondolko-
dás egészét is (Bade 2000; Husa et al. Hrsg. 2000; Bade et al. eds 2013).
Noha én magam négy évtizede, itthon és külföldön egyaránt migráció-
kutatással és e kérdés oktatásával foglalkozom (Frank 1985, 1999: 7–190,
2015²), tudásom e roppant szakterületen értelemszerűen nem lehet teljes,
és pályatársaim kiegészítésére számítok. Mégis, az alábbiakban megkoc-
kázatok néhány olyan kérdést és állítást, amelyek továbbvihetik a migrá-
ció hazai történetének megismerését.

Geopolitika

Magyarország (a történeti Magyarország csakúgy, mint a trianoni) geo-
politikai helyzetéből adódóan mindig is Kelet és Nyugat, Észak és Dél
közötti átvonulási térség, az idegen hódítás kínáló terepe volt (és

¹ Ez az írás a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontja
Kisebbségkutató Intézetének 2015. november 16-17-én rendezett, „Globális migrációs
folyamatok és Magyarország – Kihívások és válaszok” című konferenciáján elhangzott
plenáris megnyitó előadás szerkesztett változata.

részben maradt is). A magyarság ősei nomád életformát élő, állataik számára folyamatosan élelmet kereső, azok nyomában vonuló népcsoportok voltak (Deér [1938]: 5-34; Györffy 1993: 3; Györffy 1977: 39; Kristó 1998: 11; Kristó 2002: 71). A „honfoglalás” vélhetően nem a végleges haza felismerése volt, sokkal inkább utólagos, kegyes, történetpolitikai és történetírói magyarázata annak a ténynek, hogy a Kárpát-medencébe érkezvén lezárult előttük a további vonuláshoz szükséges tér. E területen máig is jórészt találgatásokra, feltevésekre, elképzelésekre, vitákra vagyunk utalva. Annyi bizonyos, hogy germán és itáliai vidékeken már megszerveződött, a katolicizmus erejével felépített államszerű képződmények léteztek, amelyek megállították a magyar nyomulást, letelepedésre és a kereszténység felvételére szorították a magyarok őseit. Máig gondolatébresztő Deér József víziója „nomád kultúrkör” és „keresztény Európa” szembenállásáról (1938: 5–34). A honfoglaló magyarok tettek ugyan kísérleteket a további migrációra, de „a ’kalandozások’-at ma inkább a korabeli magyar (és viking, muszlim) gazdaság részeként szokás értékelni, melynek lényege az lehetett, hogy a kívánatos, de rendelkezésre nem álló javakat beszerezzék. Nagyjából úgy, ahogy a vikingek tették, ha lehetett, raboltak, ha nem, akkor kereskedtek.”²

Nem sorolnám a „migráció” kérdéskörébe, hogy a következő évszázadokban sorban érkeztek az átvonulni próbálkozó idegen seregek, ahogyan a 13. századi tatárjárás, a 15–17. századi oszmán-török támadások, a 17–19. századi Habsburg hatalomátvételi törekvések, a 20. századi náci-német illetve szovjet-orosz be- és átvonulások példája ezt jól tükrözte. Ezekben az esetekben klasszikus hódítási kísérletekről van szó: nem a településterület megváltoztatásáról, hanem a változatlan településterületen kialakult hatalom kiterjesztéséről.³ Az évszázadok során folyamatosan növekvő oszmán birodalom a késői középkortól a korai újkorig térfoglaló szerepet játszott a mediterrán térség egészében, és attól éppúgy Keletre, mint ahogyan Északra is. A törököket nagy valószínűség szerint inkább érdekelte Bécs, „a Nyugat kapuja”, mint

² Megköszönöm Zsoldos Attila akadémikus itt idézett, szellemes szakvéleményét, melyel cikkem első változatát kommentálta.

³ Ld. Az előző jegyzetet.

Buda: utóbbit a mohácsi vész után 15 évig meg sem kísérelték elfoglalni, miközben három évvel a magyar tragédia után már Bécset ostromolták. Az oszmán birodalom haldoklása és az I. világháború végével bekövetkező szétesése, majd a megszüntetését szabályozó, jelentős részben rossz békék gigantikus rendetlenséget hagytak maguk mögött mindenhol, ahová e birodalom elnyúlt, a Közel-Kelet térségében éppen úgy, mint a Balkán-félszigeten. A ma észlelhető migrációk jelentős mértékben az oszmán hódítások leszármazottai, akár kiindulópontjaik jó részét (Szíriát, Irakot), akár érkezési vonalaikat (Törökország, Görögország, Macedónia, Szerbia és részben hazánk is) tekintjük.

Befogadó és kirekesztő hagyományok

A magyarországi, mondhatjuk talán: a magyar tradíciónak nem csak az ellenséges hódítók rendszeres megjelenése képezi részét. Az ország, a nemzet kezdettől fogva a történelem századain át egészen a 20. századig rendszeresen be is fogadott „idegeneket”. Azt is ki kell mondanunk, hogy a mai magyar népesség meglehetősen vegyes: kevesen mondhatják el magukról, hogy ősük Árpád vezérrel, Vereckénél lépték át az akkor még nem is létező határt. Egy 2015 nyarán közzétett cikkemben (Frank 2015: 8-9) röviden sorra vettem a II. Géza magyar király által Erdélybe betelepített szászok, a tatárjárás után megjelent szlovák, lengyel és orosz lakosok, a 15. század végi pusztásodás miatt meghívott horvát telepeselek, illetve pravoszláv szerbek, a 16-17. századi Habsburg uralkodók által koncepciózusan betelepített németek („svábok”), és a döntően I. Ferenc József uralkodása alatt befogadott zsidók történetét.

Ami a Habsburg betelepítések kérdését illeti, Tóth Pál Péter szerint „a lakosság etnikai összetételének a magyarság kárára ekkor bekövetkezett radikális átalakulása végérvényesen meghatározta az ország magyar és nem magyar népeinek egymáshoz viszonyított arányát, térbeli megoszlását s ezekkel együtt a magyar nyelvközösséghez tartozók Kárpát-medencei jövőjét és a történeti Magyarország sorsát.” (Tóth Pál Péter 2016) Tóth feleleveníti Szabó István idevágó kérdéseit 1941-ből: vajon e nagy népmozgás sodrában milyen magatartást

tanúsított a magyarság, az idegen tömegek térfoglalása milyen helyet töltött be az egykori köztudatban, s mi volt a magyarok idegenekkel szembeni magatartásának indítéka. Szabó István világossá tette, hogy az első megmozdulások a kialakult helyzettel szemben a magyar nyelv védelme érdekében a 18. század végén bontakoztak ki. [A magyar nyelvért (ruháért, táncért) kibontakozott mozgalom tudatosította a magyar elitben, hogy a magyarok létszámának növelése és meghatározó szerepének biztosítása érdekében az ország idegen nyelvű lakosságát asszimilálni kellene. (Szabó István 1941: 121–199; Tóth Pál Péter 2016).

A befogadó hagyományt maga államalapító nagy királyunk, Szent István teremtette meg, akinek politikai testamentuma, „Intelmei” szerint „az egynyelvű és egyszokású ország törekeny és gyenge”. Ezt a tételt Balogh József, a korszak mára elfeledett, kiváló kutatója egyenesen Sallustiusig vitte vissza, akinek nyomán „a Róma-eszme és a császár-eszme a X. és XI. század fordulóján” új életre kelt, „tehát éppen olyan időpontban [...], mikor [...] a megdermedt középkori formákba ismét, az átmenet rövid éveire, élet költözik”. Nehéz nem kihallani a politizáló (és a náciizmus hazai térnyerését aggódva figyelő) Balogh hangját a tudományos értekezéséből is, ahol így érvel: „A népi sokféleség, mint államalkotó és államfenntartó erő a római császárkor megingathatatlan tétele, amelyet a középkor annál szívesebben tesz a magáévá, mert Nagy Károly birodalmában ismét hatóerőnek érezte”. Innen közvetlen már a kapcsolat Balogh végkövetkeztetéséhez: „[J]övevények’ erényeinek, tudásának és munkájának köszöni tehát Róma és az újkeresztény Magyarország is hatalmát és gyarapodását” (Balogh 1938/2: 239, 241, 263; ld. még Balogh 1927/a: 89–95, Balogh 1927/b: 1–10, Balogh 1930: 129–164; 1931: 39–51 és 106–114, Balogh 1932: 152–168).

Ez a befogadó filozófia sok alkalommal és sok forrásból kapott támadást, keltett ellenállást azoktól, akik – különösen a 19. század elejétől – nemzetállamban kezdtek gondolkodni, s ehhez egy mindig is egységes magyar nemzet ábrándját vetítették (vissza) honfitársaik elé, majd igyekeztek azt ráerőltetni a valóságra is. A magyar tudat korábban *hungarus* tudat volt, amit fokról fokra, a reformkortól kezdve egyre erőteljesebben szorított ki a „Hazám, hazám, te mindenem” – Katona József-

től és Erkel Ferenctől ránk hagyományozott – világszerte, ami egyébként egyidejűleg meghódította Európa legtöbb országát. Ekkor írja Verdi a *Nabucco* szabadságkórusát voltaképpen az itáliai egyesülés himnuszaként, Smetana a *Hazám* (*Ma vlast*) című szimfonikus költeményét a cseh táj szépségeiről, Wagner a germán mitológiára épített, az egységes Németország eszméjét szolgáló német tetralógiáját, hogy csak néhány példát idézzek. Ez a század a nemzetek megteremtésének és honvédelmi harcként ábrázolt térfoglaló folyamatainak, és az egyre merevebb és agresszívebb nacionalista ideológiák születésének időszaka, amely mintegy megágyazott az „idegenek” későbbi gyűlöletének és kizárásának. Az „Itt élned, halnod kell” nem csak az anyaföld rögeihez igyekezett kötni a magyar lakosságot, de egyszersmind együtt járt a nemzetiségek lenézésével, megvetésével is, a „rácok”, a „mócok”, a „tótok”, a „svábok”, a zsidók sokszor erőszakos elmagyarosítási igyekezetével. Hozzá kell tennünk, hogy e népcsoportok egy része nem erőszak hatására, hanem saját döntése alapján vált magyarrá.

Migrációk a történeti Magyarországról: munkavállalók és politikai menekültek

Magyarországot a 19. század közepétől kezdve gazdasági munkavállalók tömegei és politikai vagy felekezeti üldözöttek népes csoportjai hagyták el. Az első jelentős csapat a Kossuth-emigráció volt, mintegy hétézerre becsült menekülőjével, folytatva az 1880 és 1914 közötti évtizedek döntően írástudatlan, szegényparaszti munkavállalóival, az 1918-19 utáni évek politikai és felekezeti kivándorlóival, az 1944 és 1949 közötti, különféle színezetű, ugyancsak politikai és vallási okokból távozókkal, az 1956-os kétszázezres emigrációs hullámmal, és a máig tartó, döntően jobb megélhetést kereső tömegek áttelepülésével – az országot véglegesen elhagyók számát összesen két, két és fél milliós tömegre tehetjük. Egyedül a 19. század végén kezdődő „nagy” kivándorlás (helyesebben szólva munkakeresés) mintegy másfél millió embert, tulajdonképpen – történetileg jóval később és másutt keletkezett fogalommal – *Gastarbeitert* lökött ki az Egyesült Államokba, jelentős részben a történeti

Magyarország etnikai kisebbségei közül – így például egyes kutatók szerint 700 000 (Glettlér 17–18; Frank 1996: 415), mások szerint kevesebb: mintegy félmillió körüli, vagy éppen 600 000 fölötti) szlovákokot, illetve felvidéki magyart vagy „magyart”, az akkor 2,8 millióra becsült szlovák össznépeség egynegyedét vagy minimum egyötödét (vö. Puskás 1982: 70–75, 441–456; Puskás 2000: 25; Tóth Pál Péter 2011: 73, Granatir Alexander). A pontos számok megadása úgyszólván lehetetlen, tekintettel a hajókon érkezők pontatlan adatközlésére, a hajólisták tévesztéseire, s a nemzetiségek (különösen éppen az adott időszakban történő) magyar asszimilációjának tudati következményeire.

Az akkori kivándorlás etnikai értelemben igazából nem vagy csak részben volt „magyar”, sokkal inkább magyarországi, közöttük sok horvát, román, szerb, rutén, sváb elvándorlóval. A felekezeti megoszlás tarka képet mutatott. Az I. világháború előtti mintegy három és fél évtizedben 2000 (!), egyenként egy-két ezer főt is szállítani képes tengerjáró hajó tért-fordult Fiume, Trieszt, Bréma, Bremerhaven, Hamburg, Cherbourg, Southampton kikötői és a New York öblében elhelyezkedő Ellis Island kicsiny bevándorlási szigete között (Jones 1960: 184–187, Dinnerstein and Reimers 1988³: 16). Voltak esztendőik – ilyen volt 1904, 1907, 1910, 1913 –, amikor 200 000 vagy annál is több ember hagyta el Magyarországot Amerika kedvéért. Ezt a döntően pénzkereső útra vállalkozó tömeget, amely százmilliók összegeket küldött vagy hozott haza Amerikából, az amerikaiak állandó tiltakozása közepette (Frank, közli J. Győri 2012), meglehetősen alaposan regisztrálták a hajólisták, amelyeken minden utas fejenként nem egész 30 adatát rögzítették. E jegyzékek képezik annak a hatalmas adatbázisnak az alapját, amelyet az Ellis Island-i bevándorlási múzeum és kutatóközpont hozott létre (New York Passenger Arrival Lists [Ellis Island]).⁴ Az adatok egy része sajnos nem összemérhető, hiszen a rengeteg angolul nem tudó, tolmácsok raja

⁴ Az Ellis Island-i adatbázishoz az 1994–97 közötti időszakban Ira A. Glazier és a philadelphiai Balch Institute for Ethnic Studies felkérésére, Puskás Juliannával együtt munkacsoportot hoztunk létre, amely a magyarországi kivándorlókat (is) szállító tengerjáró hajók utaslistáin szereplő, mintegy 30 000 utas egyenként 27–29 adatát dolgozta fel, a Központi Statisztikai Hivatal tudományos munkatársainak szakcsere segítségével. Ez a kivándorolt összlétszámnak legfeljebb 1/50-ed része, akkor ennyire volt lehetőségünk.

által megérteni próbált adatközlő igen sok megbízhatatlan információt hagyott hátra, valószínűleg gyakran szándékosan is. Mindezzel együtt tény viszont, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia – és vele Magyarország – benne van a világ tíz, akkori legtöbb amerikai munkavállalót adó országa között (Kraut 1982, 20-21).

1921-től kezdve az Egyesült Államok erőteljesen korlátozta a legtöbb európai bevándorlását a Párizs környéki békek által létrehozott új nemzetállamokból. Az ún. kvóta-törvények (1921, 1924, 1929) igyekeztek távol tartani a „rossz”, azaz kelet-közép- és dél-európai, valamint az orosz és a zsidó bevándorlókat, így a magyarokat (és a távol-keletieket) is. Az e törvények által beengedhetők számát az adott etnikum korábbi jelenlétének arányában szabták meg, 1921-ben az 1910-es amerikai népszámlálás, 1924-ben az 1890-es népszámlálás etnikai adatainak rendkívül visszanyesett százalékában határozva meg a bevándorlási kvótát (Archdeacon 1983: 143–172; Reimers 1998; Frank 1999: 7–190). Ez – éppen akkor, amikor a magyarországi népesség egész különösen nagy veszteségeket szenvedett el Trianonnál – évtizedeken át működő társadalmi szelepétől fosztotta meg az országot, amelynek az 1924. évi kvótatörvény végül évenként 473 (!) magyarországi bevándorlót engedélyezett. A szinte parttalan kivándorlás utáni ultraradikális amerikai korlátozó intézkedések a magyar társadalomtól egy hosszú időn át megszokottá vált megélhetési és társadalmi mobilitási formát vontak meg, és hozzájárultak a 20-as és 30-as évek magyarországi társadalmi feszültségeihez, rasszizmusához, nyomorához. A kivándorlók ekkoriban inkább a német Közép-Európa felé vették vándorútjukat, különösen azok, akiknek egyetemi továbbtanulását a *numerus clausus* törvény (1920:XXV) veszélyeztette vagy egyenesen lehetetlenné tette.

Nem árt felidézni, hogy – akár szerettük őket, akár nem – megdöbbenően sok történelmi alakunk, a nemzeti történelemben jelentős szerepet játszó politikusunk (II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, gróf Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós, Kállay Miklós, gróf Bethlen István, Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás, Kéthly Anna) száműzetésben halt

Ezek az adatok belekerültek a Ellis Island-i bevándorlási adatbázisba, amely ma már mindenki számára *online* hozzáférést biztosít.

meg, illetve erőszakos véget ért (gróf Tisza István, Imrédy Béla, Szálasi Ferenc, Nagy Imre), vagy önkézzel vetett véget életének (gróf Széchenyi István, gróf Teleki László, gróf Teleki Pál).

Az 1945 utáni időszak kivándorlási hullámai jól ismertek, elég ha Borbándi Gyula és Tóth Pál Péter idevágó munkáira gondolunk (Borbándi 1985, 1996; Tóth Pál Péter 1997). E korszakról egy tavalyi cikkemben az alábbi rövid összefoglalást adtam: „1944 és 1949 között hullámokban menekültek el Magyarországról előbb a szélsőjobboldal, majd a liberális baloldal és a konzervatív polgárság képviselői. Másként fogalmazva: a magyar középosztály jelentős része. Mindegyik hullám képviselői azt gondolták, hogy az ő távozásukra került sor a legutolsó, morálisan még igazolható pillanatban. Ez a döntően politikai természetű menekülthullám jelezte a hidegháború csapásszerű hatását az ország életére. Voltak az ekkor távozottak között is igen jelentős tudósok, mint például a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert és a majd emigrációja során e díjjal kitüntetett Békésy György.

Közben megindult a visszatelepülés is. Bartók Béla nagyon vágyott hazatérését halála (1945) akadályozta meg, az öreg és beteg Ignotus, a *Nyugat* egykori főszerkesztője visszatért. Hazatértek a '19 utáni moszkvai emigráció életben maradt tagjai is, és a politikusok, élükön Rákosi Mátyással átvették a hatalmat. Az ekkor vagy kevéssel ezután visszatértek között is voltak jelentős tudósok, mint Jánossy Lajos, Korach Mór vagy Lukács György, írók, mint Balázs Béla és Gábor Andor, jóval később Lengyel József.

A tragédiát az 1956-os forradalom leverése utáni menekültáradat tetézte be.

Ahhoz képest, hogy a Rákosi-korszakban a (Churchill szerint 'Szczecintől [...] Triesztig' húzódó) vasfüggöny hermetikusan bezárta az országot, s hogy egyes években szinte csak a futballisták és a művészek távozhattak (1954-ben mindösszesen 2500-an), az 1956-os forradalom után mintegy 200 000 magyar menekült el – nagyrészt a fiatal generációkból. 40 000-et közülük az Egyesült Államok fogadott be, másik 40 000-et Kanada. A többiek jelentős része Ausztriában maradt, és/vagy előbb-utóbb hazajöttek vagy szétszóródtak. E nagy tömeg távozása válasz volt a sztálinizmus magyarországi rémuralmára, a Rákosi-rendszer elviselhetetlen

elnyomására, a vasfüggönyre. Az 56-osok nemzedékének azzal a szörnyű dilemmával kellett szembenéznie, hogy várhatóan soha többé nem tudnak visszatérni hazájukba, soha nem láthatják szeretteiket. Az ország megismerkedett a disszidálás és a disszidens fogalmával. A távozók egy másik, virtuális Magyarország irányába mentek el, magyar életük Münchenben, Londonban, Párizsban, New Yorkban, Tel-Avivban folytatódott, egymás között, kis magyar közösségekben, kis magyar folyóiratokban, kis magyar egyházakban, a hazatérés reményével és reménytelenségével. Márai szép szavait parafrázálva a költő már nem „egy család nyelvén dalolt” (*Halotti beszéd*, 1951). Már-már ünnepi, bőkeblű '56 utáni fogadtatása ellenére a nyugati magyar emigráció a magyar történelem egyik tragikus zsákutcája, zárványa, amelynek kevés tagja érthette meg a rendszerváltás nem várt diadalát.” (Frank 2015)

A rendszerváltás utáni migrációs folyamatok részletes és máig tanulságos elemzését adta többek között Tóth Judit (1994), Tóth Pál Péter (1997), Sik Endre (2012, illetve e saját szerkesztett kötetében Sik több kitűnő tanulmánya).

Kommunikációs modernizáció és a vándorlás forradalma

E mostani, történeti keretben nem törekedtem kortársi folyamatok értékelésére, csupán néhány megjegyzést tennék. A 19. és 20. század (nem is szólva most a 21.-ről) olyan kommunikációs változásokat, olyan méretű modernizációt indított el, amely tömeges (ma már sok százmilliós, egyes források értelmezésében akár a milliárdos szintet is meghaladó) migrációt tett lehetővé. Az etnikai világtérkép átrendeződik, ennek tempója felgyorsul az utazás forradalmasodásával. Az utolsó kétszáz év terméke a gőzhajó, a gőz- majd a villanyvonat, mára a TGV nevű csodavasút, az autó, az autóbusz, a repülőgép. 130-140 éve a kivándorláson gondolkodók, az amerikai munkavállalásban bizakodók általában előreküldtek egy férfit, akitől híreket reméltek vállalkozásuk kilátásait illetően. Ezeket a híreket a ritka írástudók küldték, illetve tudták elolvasni, s a hajóposta hozta őket hetek, olykor hónapok alatt. Mára már nemhogy telegram, de telefon, rádió, televízió, video, fax, e-mail, mobil (és okos)

telefon, internet, skype segíti a vándorlókat: mindenkit meglepett vagy megdöbbenett a budapesti Keleti pályaudvar körül sodródó menekültek kezében lévő ezernyi mobiltelefon. A mai világról nem csupán lassan érkező levelek, írásos üzenetek tájékoztatnak: képi tudásunk van a Föld szinte minden szegletéről, a Google jóvoltából szinte az egész világ minden tájékán minden házat és kertet megnézhetünk. A migráns számára a vizualitás általánossá válásával először is megképződik a vágykép, a hely, ahová el szeretne jutni, különösen a filmek kiszínezett, idealizált képei alapján, így alaposan felkészülhet a nagy utazásra, ismerheti a reá váró – jó vagy rossz – körülményeket, jogszabályokat, akadályokat, felmérheti a külföld vonzását és taszítását, és mindezt összevetheti az otthoni körülményekkel. Az ún. *push* és *pull* tényezőket, azaz az otthonról kitisztító, máshol viszont éppenséggel vonzó faktorokat ma már nagy távolságból is világosan lehet látni és egybevetni.

A világ – legalábbis a világvárosok megalopoliszaiban – a monokulturalizmustól a kulturális pluralitás felé tart. Maga a tény, hogy a Földön több mint hét és negyed milliárd ember él, és ezek életkörülményei javulnak is, de romlanak is, eltömegesedéshez és helykereséshez, s így szorongáshoz, frusztrációhoz és agresszióhoz vezetnek. Az elzárkózási hajlam felerősödik, miközben az európai nemzetállamok lakossága csökkenőben van, munkateljesítményüket nagy valószínűséggel csak a bevándorlás liberalizálásával tarthatják szinten. Ez a nemzetállam erodálásához, hosszú távon esetleg széteséséhez vezethet. A 83 milliós Németország lakosságának több mint 10 százaléka bevándorló, s azon belül is a legnagyobb arányban muszlim vallású jövevény. A nemzetállamban könnyű felkelteni az idegenek gyűlöletét, miközben milliós tömegek menekülnek a világ számos pontján felerősödő üldöztetés, életveszély, népiirtás elől. Törökök és örmények, meg kurdok, arabok és zsidók, hutuk és tuszik ölik egymást halomra, és aki tud, menekül.

Az Európai Unió 2011-ben megnyitotta a munkavállalást az ország-csoport államainak polgárai számára.⁵ Ez szokatlan méretű vendégmun-

⁵ Külföldi munkavállalás az Európai Unióban <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=25&langId=hu>; Külföldi munkavállalásról, <http://europass.hu/kulfoldi-munkavallalasrol-140528105504> – mindkettő letöltve: 2016. február 12.

kástömeget vonzott el Magyarországról Németország, Ausztria, Nagy-Britannia irányába. Ez a példa is azt mutatja, hogy a migrációt – akár *push* és *pull* tényezőknek tudjuk be, akár a mindenkori perifériákról a mindenkori centrumok felé történő mozgásként írjuk le ezeket – a leggyakrabban külső tényezők befolyásolják: más országok jogszabályainak módosulása, idegen államok lakosságának demográfiai hullámai, más vidékek klimatikus változásai. A magyarországi migráció, a folyamatosnak tekinthető ki- és bevándorlás nem elszigetelt jelenség, nemzetközileg igen sok helyen megfigyelhető. Magyarország valószínűleg továbbra is ki van és ki is lesz téve a helyzetéből, történelmi sorsából, gazdasági teljesítőképességének színvonalából adódó el- és bevándorlás egymást egyen- és ellensúlyozó, de közben egyre nagyobb félelmet keltő hullámzásának.

A mostani, népvándorlásszerű mozgás megítélésével a történésznek várnia kell. Nem állnak (s kérdés, hogy valaha is állanak-e majd) rendelkezésünkre primer források, levéltári dokumentumok. Ma még lehetetlen eldönteni, hogy a Közel- és Közép-Kelet felől érkező nagy migrációs hullámban tisztán menekülttömeget lássunk, vagy van-e ebben egy több mint erőszakos térfoglalási igyekezet is. A problémát csak bonyolultabbá teszi, hogy az Európába áramló milliós tömeg hajtóereje nem csupán a szíriai, iraki, s az Iszlám Állam vandál hódítási igyekezete által sújtott más övezetek polgárháborús, katonai pusztítása, de ez immár egyre fokozódó méretekben kiegészül a klímaváltozás és az éhezés globális, migrációt kikényszerítő hatásával is.

Irodalom

- Archdeacon, Thomas J.: *Becoming American. An Ethnic History* (New York: The Free Press, 1983).
- Bade, Klaus J.: *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (München: C. H. Beck, 2000).
- Bade, Klaus J. et al., eds: *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe. From the 17th Century to the Present* (Cambridge University Press, 2013).
- Balogh József: Szent István és a „Róma-eszme”. *Budapesti Szemle*, 1927/a. 207. köt. 599. sz. 89–95.
- Balogh József: „Nemzet” s „nemzetköziség” Szent István Intelmeiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, XXXVII. 1927/b. 1–10.

- Balogh József: Szent István politikai testamentuma. *Minerva*, IX. évf. 1930. (4–7. sz.) 129–164.; X. évf. 1931. (1–4. sz.) 39–51.; X. évf. 1931. (5–10. sz.) 106–114.
- Balogh József: A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. *Századok*, LXVI. évf. 1932. április–június 4–6. sz. 152–168.
- Balogh József: Szent István „Intelmei”-nek forrásai. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1938).
- Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985).
- Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995* (Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996).
- Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1938]).
- Dinnerstein, Leonard and David M. Reimers: *Ethnic Americans. A History of Immigration* (3rd ed., New York: HarperCollins, 1988).
- Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940* (Budapest: Közép-Európa Intézet, 1993).
- Frank Tibor: *Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).
- Frank, Tibor: From Austria-Hungary to the United States: National Minorities and Emigration 1880–1914. *Nationalities Papers*, Vol. 24, No. 3, September 1996, 409–423.
- Frank Tibor: *Ethnicity, Propaganda, Myth-Making. Studies on Hungarian Connections to Britain and America 1848–1945* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999).
- Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945* (Budapest: Gondolat, 2012, 2015²).
- Frank Tibor: Népvándorlás. *Élet és Irodalom*, 2015. július 3. 8–9. Angolul: *Hungarian Review*, Part I: Vol. VII, January 2016, 20–26; Part II: Vol. VII, March 2016, 22–28.
- Glettler, Monika: *Pittsburgh–Wien–Budapest. Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980).
- Granatir Alexander, June: *Slovak americans*. <http://www.everyculture.com/multi/Pa-Sp/Slovak-Americans.html> – Letöltve: 2016. február 28.
- Győrffy György: *István király és műve* (Budapest: Gondolat, 1977).
- Győrffy György: *Kronikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok* (Budapest: Balassi Kiadó, 1993).
- Husa, Karl, Christoph Parnreiter, Irene Stacher (Hrsg.): *Internationale Migration. Die globale Herausforderung des 21. Jahrhunderts?* (Frankfurt a. M.: Brandes & Apsel; Wien: Südwind, 2000).
- J. Győri László interjúja Frank Tiborral: *Kivándorlások. Élet és Irodalom*, 2012. augusztus 17.
- Jones, Maldwyn Allen: *American Immigration* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1960).
- Kraut, Alan M.: *The Huddled Masses. The Immigrant in American Society, 1880–1921* (Arlington Heights, IL: Harlan Davidson, 1982).
- Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301* (Budapest: Osiris, 1998).

- Kristó Gyula: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002).
- New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924. Database. *FamilySearch*. <http://FamilySearch.org> : accessed 2016. Citing NARA microfilm publication T715 and M237. (Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, d. n.).
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982).
- Puskás Julianna: Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században, *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 2 (1991), 4. sz. 22–48.
- Puskás, Julianna: *Ties That Bind, Ties That Divide. One Hundred Years of Hungarian Experience in the United States* (New York–London: Holmes & Meier, 2000).
- Rácz István: *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980).
- Reimers, David M.: *Unwelcome Strangers. American Identity and the Turn Against Immigration* (New York: Columbia University Press, 1998).
- Sik Endre: Adalékok a menekültek, a menekülés és a menekültügyi rendszer születésének szociológiai jellemzőihez – Magyarország, 1988–1991. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája* 2. E-tankönyv (Budapest: TáTK, 2012).
- Tezla Albert, szerk.: „Valahol túl, meseországban...” *Az amerikai magyarok 1895–1920* (Budapest: Európa, 1987), I-II. kötet.
- Tóth Judit: Menekültügy Magyarországon. In uő: *Menedékjog – kérdőjelekkel*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994, 69–86.
- Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. (Budapest: Püski Könyvkiadó, 1997).
- Tóth Pál Péter: *Népességfejlődés és magyarság* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2011).
- Tóth Pál Péter: Népesedési viszonyok. In: Tolcsvai Nagy Gábor, szerk.: *A magyar nyelv-közösség* (kéziratban) 2016